

СМРТ И КУЛТУРА

Софија Радонић

ПРИСТУП СМРТИ

Смрт као појава привлачи већу пажњу и нагони на размишљање више него чин рођења. А зашто је то тако нормално? Па, смрт је једини догађај у нашем животу у чији исход смо сигурни. Она је неминовна иако не знамо ни када, ни зашто, а ни како морамо умрети.

Смрт је, према томе, радикалнија од живота. Потенцијално број живих представља само незнатан постотак од оних који су се могли родити, а ипак ће сваки човек, без изузетка, доживети фатални исход и утолико је истина, како је истицао Хајдегер, да је људско биће биће-за-смрт.

У ствари, иако антиномични, живот и смрт се показују чудесно неразлучивим: дете које се раба носи у себи завештање смрти, оно је већ виртуелни мртав; али лице које умире може се надати да ће себе надживети у сећању оних који остају за њим и, ако би се догодило да има потомке, да ће одржати у генетском наслеђу које им завештава.¹

Такође, путем грађевинских задужбина, дизањем разних јавних културних зграда и споменика, истицањем на пољу науке и уметности, и политичке активности, људи су од памтивека покушавали да надживе себе и бар на тај начин оставе будућим нараштајима трагове о свом постојању.

Да бих сазнала, бар донекле, какав је приступ појави смрти садашњих грађана Београда, сачинила сам упитник који се састоји од 35 питања. Користећи дугогодишње искуство стечено у разговору са људима и бележењем њихових размишљања везаних за смрт, упитник сам саставила на један, учиниће се површно посматрачу, површан начи. Међутим, он има двоструку намену, а сва питања су намерно формулисана и постављена тако да наведу испитаника да без обзира колико олако или са сумњом почне исписивање одговора, то учини што искреније. За овај рад биће битна само она питања која могу донекле да нам прикажу да ли грађани Београда верују у живот после смрти и колико је традиционалан начин сахрањивања укорењен у свести појединаца испитаних у разним радним и друштвеним срединама.

Питања су постављена следећим редоследом и обележена су редним бројевима:

Упитник

1. Пол испитаника
2. Године старости
3. Место становања
4. Крај или место доселења испитаника или његових родитеља
5. Социјално порекло
6. Занимање
7. Брачно стање
8. Имате ли децу?
9. Да ли сте религиозни?
10. Да ли сте сујеверни?
11. Да ли сте спремни да говорите о појави смрти?
12. Да ли разговор ове врсте уноси у вас немир?
13. Колико сте година имали када сте се економски осамосталили?
14. Да ли сте имали неки случај самоубиства у породици?
15. Зашто је у већини случајева сахрањивање ритуално?
16. Какав начин сахрањивања је најподобнији за данашње услове у урбаној средини?
17. Верујете ли у живот после смрти?
18. Верујете ли у реинкарнацију?
19. Да ли вас привлаче догађаји, романи, филмови и слично везано за злочин?
20. Да ли је смрт у рату мање болна него у миру?
21. Прихватате ли смртну казну?
22. Да ли прихватате убиство из освете?
23. Да ли се плашите смрти?
24. Да ли вас смрт плаши као чињеница:
 - а) да вас више неће бити;
 - б) да нећете постићи све оно што сте хтели;
 - в) плаши вас помисао да је за смрт скопчан физички бол;
 - г) уопште не размишљате о томе шта ће бити после ваше смрти.
25. Какав облик смрти је најлакши?
26. Да ли сте сањали некад своју смрт?
27. Верујете ли у неки облик живота после смрти и какав?
28. Да ли човек у туђој смрти првенствено жали себе?
29. Да ли сте понекад помислили на самоубиство?
30. Да ли је самоубиство:
 - а) храброст;
 - б) кукавичлук;
 - в) стање душевне поремећености.
31. Да ли често размишљате о смрти?
32. Да ли вас привлачи разговор о смрти?
33. Да ли волите црни хумор?

34. Да ли упражњавате:
- а) алкохол;
 - б) дрогу;
 - в) никотин.
35. Да ли често узимате лекове?

Сва ова питања су са довољним размаком и простором за исписивање одговора распоређена на две стране.

Упитник је попунило 100 лица од 21. до 83. године старости, од којих су 34 жене и 66 мушкараца.

Наслов упитника исписан је крупним словима и подвучен како би одмах упао у очи и изазвао неку реакцију. Скоро сви испитаници, 90% реаговали су на моју молбу да попуне упитник речима: „Где нађе баш мене... Зашто баш о смрти... Немој да ми дан почне, недеља почне или се заврши лоше...”

Подсвесни страх од смрти и речи махинално изговорене откривају једну, може се рећи заједничку сујеверну одлику — да само помињање речи *смрт* може да изазове и сусрет с њом.

Иако нас смрт веома занима, већини је тешко да о њој говори.

„Томе су основ два разлога. Први је првенствено психолошки и културни: смрт је табу тема. Осећамо, наиме, (понекад само подсвесно) да нас чак и индиректан додир са смрћу суочава са замисливом.

...Са психолошког становишта разговор о смрти само је индиректан начин да бисмо јој се приближили. Већина људи кад разговара о смрти ментално ју и предочава, а то их доводи у ситуацију суочења са неизбежношћу властитог одласка. Стога, да бисмо приштедели себи ту психичку трауму, избегавамо разговор о смрти”.²

Други разлог је сложенији а тиче се саме природе језика. Већи део речи људског језика описује искуства стечена чулима. А смрт је изван свесног искуства. Већина људи је није никада проживела. Међутим, ако морамо говорити о смрти, тада избегавамо друштвене табуе и дубоко укорењене језичке дилеме, које су последица нашег властитог неискуства. Проблем решавамо тако што се изражавамо еуфемистичким аналогијама. Умирање и смрт упоређујемо са доживљајима који су нам познати и пријатни. Најчубичајенија је аналогија смрти и сна.³

Један добар број испитаника се код 25. питања: какав облик смрти је најлакши, изјашњавао за — смрт у сну —.

Анкета је била анонимна. То је умногоме помогло да људи пристану да попуњавају упитнике. Једно од, за овај рад веома важних питања било је и оно које се односило на социјално порекло (питање бр. 5), као и питање бр. 4 које се односи на место или крај доселења испитаника или његових родитеља како би могао да се сагледа утицај културе подручја за које су везани пореклом на мишљење анкетираниог. Из Србије је укупно 85% испитаника.

На питање 16 везано за најподобнији начин сахрањивања у урбаној средини, њих 33% изјаснило се за сахрањивање. Мада је спаљивање мртвих било познато и старословенским народима на подручју Србије, традиција сахрањивања, посматрана од садашњег времена уназад, много је дужа и данас још увек уобичајена, мада се кремација у новије време све више прихвата (66% се изјаснило за кремацију).

Па ипак, код многих испитаника као да постоји уверење да је полагање тела у земљу „једини прави начин“ како је и написао један испитаник. Не може се са сигурношћу рећи али код оних 33% испитаника који су за сахрањивање као да постоји уверење да ватра сагори све, а ако се покојник сахрани ипак постоји нада да остаје нешто. А шта је то? Да ли је то вера у загробни живот или само одржавање традиционалног сахрањивања. Интересантан је и податак да људи који се изјашњавају за сахрањивање, углавном, како су изјавили, нису ни религиозни ни сујеверни, што открива да је традиција у овом погледу доста укорењена и да тешко ишчезава. Треба напоменути и податак да ови људи самоубиство сматрају кукавичлуком и стањем душевне поремећености. (Познато је да хришћанство осуђује самоубиство).

Они, пак, испитаници који самоубиство дефинишу као храброст и они који су покушавали да се убију, сматрају да је кремација најпогоднији начин сахрањивања и уопште не верују у живот после смрти. Традиционалан начин сахрањивања један испитаник сматра чистом глупошћу, док други у њему види велики финансијски „пех“.

Међутим, жеља да се обичај одржи доста је изражена. Скоро сви испитаници (90%) сматрали су ритуалан начин сахрањивања устаљеним обичајем и традицијом која као таква егзистира без тенденције да се мења. На ово питање се одговарало махинално и без размишљања. То је већ неки путоказ да су многи испитаници на питање бр. 16 одговарали неискрено или „набећеном“ истином и изјашњавали се за кремацију, чиме су доводили у контрадикторност своје одговоре на друга питања и откривали се, такође, као присталице традиције. Наравно, ту се у неким случајевима провлачи и прикривена религиозност. За ово је типичан пример одговора 48-годишње наставнице из Крагујевца која већ дуже време живи у Београду и ради у једној од општина. Она каже да није религиозна ни сујеверна а ритуално сахрањивање (које поред полагања покојника у гроб подразумева и одређене обреде) сматра обичајем и не коментарише га и изјашњава се за кремацију као најпогоднији начин сахрањивања, не верује у живот после смрти и реинкарнацију, али зато на питање бр. 27 одговара да душа егзистира 40 дана после смрти.

„Према српским веровањима, душа и тело у току људског живота сачињавају једну целину, али се могу и раздвојити стално, или привремено. Ако душа заувек напусти тело, које је за живота било њено стално боравиште, наступа смрт. Постепеним разлагањем тело нестаје, док се за душу мислило да је вечита и бесмртна, да не може нестати, да после смрти постаје слободна и да само мења своје станиште. Она одлази у неки непознат свет који се неодређено називао „други“ или „онај свет“. Док не дође до тог света, душа лута мењајући боравишта. Та су веровања била основа на којој је поникла вера у загробни живот.“⁴⁴

„Срби су веровали да душа после расанка са телом не одлази право на други свет, већ да извесно време, 40 дана, остаје на овоме.

У том периоду она креће око куће и гроба, обилази сва она места којима се кретала за живота. Она се не може потпуно одвојити од тела све док је оно читаво и док се природним процесима разлагања не распадне. Онда се ослобађа свога тела, коначно се раздваја од њега и одлази на други свет.“⁴⁵

На питања 17, 18 и 27 везана за веровање у живот после смрти, реинкарнацију или неки облик живота после смрти и какав, одговорили су позитивно:

<i>Жене</i> питање	<i>Мушкарци</i> питање
17 два позитивна	17 једанаест позитивних
18 шест позитивних и једно „нисам сигурна“	18 пет позитивних
27 шест позитивних и једно „можда“	27 десет позитивних

Постоји и схватање према коме „један вид човјека живи и кад материјално тјело престане функционирати, и кад се, на крају, распадне. Овај неуништиви аспект има много имена-називан је душом, духом, психом, јаством, бићем и свијешћу. Али ма какво му име дали, мишљење да човјек након тјелесне смрти прелази у друго царство постојања припада у најјстарија и највише поштована људска вјеровања. . .

Укратко, видимо да на постављено питање о природи смрти постоје два опречна одговора. Оба су врло стара, и велика већина људи и данас сматра да је један од њих истинит.

Једни кажу да је смрт анихилација свијести, други с једнаком сигурношћу тврде да је то пријелаз душе или духа у другу димензију стварности.”⁶

Вера у живот после смрти потпомаже на неки начин очување ритуалног начина сахрањивања. Ово поткрепљује и одговор једне испитанице, архитекте по занимању која има 33 године, а која је на питање бр. 15 дала следећи одговор:

„Већина људи верује у загробни живот, макар то и не признавали, зато им је ритуал потребан ради лакшег поимања ствари“. Такође, на питање 27, она је дала следећи одговор: „Верујем у живот после смрти онако како објашњава хришћанска догма, то јест у постојање у другом облику (можда само енергија)”.

Била су још три одговора на 15. питање која у ритуалном сахрањивању виде веру у загробни живот.

Да је то вековна истина која се тешко може порећи може да послужи и један цитат из Цицеронових „Расправа у Тускулу, у коме каже: „Стога су они стари које Еније назива Касцима (касци=прастари), имали дубоко уверење да се осећање не губи са смрћу, нити да човек, напуштајући живот, бива тако уништен да потпуно пропада. А то се може видети како из многих других ствари, тако и из свештенога права и погребних свечаности, које високо обдарени људи не би неговали са толико бриге нити би против повреде тих свечаности имали тако строге одредбе да није у њихову душу чврсто усађено уверење да смрт није пропаст која све односи и уништава, него да је она нека врста сеобе и промене живота, која славним мушкарцима и женама обично отвара пут у небеса, док остале задржава на земљи и чини да ипак и даље постоје”.⁷

„Ритуално сахрањивање је не само због вере у загробни живот него и зато да живима олакша смрт драге особе”, каже један 36-годишњи политиколог, док 38-годишњи новинар каже да се ритуално сахрањивање врши

из поштовања према покојнику и вере у загробни живот. И један и други испитаник сматрају да је сахрањивање покојника, полагање његовог тела у земљу, најподобнији за данашње услове. Овај апсурд је очигледан јер се у урбаним срединама људи боре да што рационалније искористе простор за живе, па и ова традиционална укорењеност довољно речито говори да ће тешко ишчезнути. Треба узети у обзир да су ове изјаве дали релативно млади људи. Интересантан је и податак да су од сто испитаних лица, већином по занимању радници са средњом стручном спремом, високо квалификовани радници и домаћице били далеко спремнији да „рашчисте“ са градицијом него интелектуалци. Наравно, то може бити последица и неких других аспеката живљења у одређеној средини и под одређеним условима, али то свакако није тема овог рада.

У сваком случају, упитници су дали доста интересантних одговора на постављена питања и открили доста очуваних традиционалних схватања и мишљења код једног броја Београђана. Тешко је рећи да се мишљење ових сто испитаника може применити на све грађане овог града, али за испитивање очувања традиционалног у случају ове теме о којој је било речи, ово је довољно велики број испитаника који није занемарљив. Такође, дао је и могућност за лакше баратање процентима и једноставније уочавање одређених односа. Што се тиче самог разговора о смрти, 95% испитаника, мада су у почетку реаговали негативно на овако „мрачан“ упитник, било је спремно да говори о појави смрти (11. питање), а на 12. питање које гласи — да ли разговор ове врсте уноси у вас немир — изјавило је да не уноси.

Међутим, такав се угисак не стиче након одговора који касније следе. О смрти се више размишља него што људи мисле и више говори него што примећују. Мало је оних који би могли да се сврстају у истомишљенике Епихарма који је рекао: „Нећу да умрем, али кад сам већ мртав онда ме се смрт ништа не тиче“.

Многи осећају страх да неће постићи све оно што су хтели за живота, плаше се физичког бола који је евентуално скопчан са смрћу и многи од испитаних лица када говоре о смрти желе да то буде, бар када су они у питању, само тих сан без повратка.

Платон у *Одбрани* у једном дијалогу ставља у уста Сократу следеће речи: „Смрт мора да је велики добитак. Претпостављам да кад бисмо неке рекли да се сети ноћи у којој је спавао тако чврсто да није чак ни сањао и да ту ноћ онда упореди са свим осталим данима и ноћима свога живота, па кад бисмо га, пошто је добро размислио, запитали колико је дана и ноћи провео сретније од те једне ноћи — дакле, мислим да би... (свако) те дане и ноћи много лакше пребројао него оне друге. Ако је смрт таква, ја кажем да је то добитак, јер је с тог становишта вечност само једна једина ноћ.“

Управо због тога су и испитаници, попуњавајући упитник, после прве негативне реакције, покушавали да смрт упореде на неки начин са сном и зато су много лакше одговарали на питања која су следила. Па ипак, њихов приступ смрти био је пун „одговарајућег“ респекта и подређен традицији, вероватно због оне подсвесне наде да ипак смрт није коначан крај и да после ње још увек постоји *НЕКИ* живот.

НАПОМЕНЕ:

¹ Л. В. Тома, *Антропологија смрти I*, Просвета, Београд, 1980, 23.

² Raymond Moody, Jr. *Живот после живота*, Просвјета, Запреб, 1982, 17.

³ Исто, 18, 19.

⁴ Слободан Зечевић, *Култ мртвих код Срба*, библиотека — Сусретања — Београд, 1982, 9.

⁵ Исто, 19—20.

⁶ Raymond Moody, Jr., н. д., 20.

⁷ Цицерон, *Расправе у Тускулу*, Српска књижевна задруга, коло LXVII, књига 447. Београд 1974, 14, 15.